

³⁵ Див.: *Лукомский В.К., Модзалевский В.Л.* Малороссийский гербовник.— К., 1993; *Лакиер А.В.* Русская геральдика.— М., 1990.

³⁶ Див.: *Лакиер А.В.* Русская геральдика.— С. 259, 262, 269.

³⁷ Цит. за: *Кубинський А.* Гетьман Павло і гетьманич Данило Скоропадські.— Чикаго, 1968.— С. 18.

³⁸ *Гуржій О.* Гетьман Іван Скоропадський...— С. 11.

³⁹ *Materialy genealogiczne nobilitacje indygensty w zbiorach Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie.*— Warszawa, 1995.

⁴⁰ *Гуржій О.* Гетьман Іван Скоропадський...— С. 8-9.

⁴¹ *Липинський В.* Участь шляхти у великому українському повстанні...— С. 169.

⁴² *Він же.* Україна на переломі. 1657-1659: Замітки до історії українського державного будівництва в XVII-ім ст. // *Липинський В.* Твори.— Філадельфія, 1991.— Т. 3.— С. 158-159.

⁴³ *Апанович О.М.* Урядові службовці Гетьманщини — українська інтелігенція XVIII ст.— С. 92.

⁴⁴ *Липинський В.* Участь шляхти у великому українському повстанні...— С. 211; *Кривошия В.В., Орел В.М.* Українська шляхта напередодні визвольної війни середини XVII ст. (історико-географічні та історико-генеалогічні матеріали).— К., 2000.— С. 115; ІР НБУВ, ф. II, №17783, арк. 229-232; Див. копії універсалів І. Мазепи, І. Скоропадського, видані Якимом Відному (Самотуззі).

⁴⁵ Див.: *Оглоблин-Мезько О.* Люди Старої України та ін. праці.— Острог; Нью-Йорк, 2000.— С. 51, 142.

⁴⁶ Див.: *Гуржій О.* Цит. праця.— С. 12; *Коструба Т.* Гетьман Іван Скоропадський (1708-1722).— Л., 1932.— С. 10.

⁴⁷ ЦДІАК України, ф. 1219, оп. 2, спр. 1622, арк. 3 зв.

Ярослава Іщенко

НАГОРОДИ ВАТИКАНА: ІСТОРІЯ, СИМВОЛИ ТА ЕМБЛЕМИ

23-27 червня 2001 р. відбувся перший Пасторський Візит Іоанна Павла II в Україну. Великий понтифік, невтомний проповідник Істини й Любові, приїхав до нас, щоб проголосити: «Христос — Дорога, Правда і Життя». Все — з великої літери, все чітко, як того вимагає свята віра. Папа поцілував нашу землю і дав апостольське благословення українському народові.

Ціком законірно, що візит високого гостя викликав великий інтерес громадськості до Ватикану, й, відтак, — до його зовнішньої атрибутики. Саме тому ми вирішили темою свого дослідження обрати нагороди Ватикана, показати історію формування його нагородної системи, а також проаналізувати систему символів та емблем знаків високих відзнак.

Серед понад 260 держав світу є одна, наймініатюрніша поміж них, — Ватикан. Її площа — 0,44 кв. км, населення — 840 осіб. Це резиденція обраного пожиттєво Папи Римського — глави держави. Ватикан — всесвітній католицький центр. Цю релігію сповідує в світі 800 млн. осіб.

Розміщується Ватикан у західній частині Риму (Італія), на березі річки Тібр. Від першої половини I ст. — головний осередок західного християнства, апостольська столиця (престол). Вільне Ватиканське місто з суверенними правами існує з 1929 р. У Ватикані діють найвищі установи католицької церкви, в тому числі Конгрегація для Східних Церков.

Першим Папою, за переказами, був учень Христа — апостол Петро, який прибув до Риму та очолив християнські общини (хоча сам титул «папа» з'явився за 400 років по тому)¹. Поступово римські єпископи підпорядкували своїй владі всі єпархії Апеннін. Після падіння останнього імператора Західної Римської імперії була спроба об'єднати в одних руках духовну та світську владу.

Ще у VIII ст. франки подарували папі Стефану II Римську область та прилеглі до неї землі. Вона існувала до 1870 р., коли Рим захопили італійські війська. 1929 р. Беніто Муссоліні² і папа уклали Латеранський договір (конкордат), згідно з яким визначилися кордони Ватикану й визнавалося право на самостійну зовнішню політику.

Ватикан — країна без власної поліції та судових інституцій. Злочини, скоєні на його території, розслідує поліція Риму. Охорону у Ватикані несуть 96 гвардійців, одягнуті в старовинні однострої. Набирають їх винятково з швейцарців. Серцем країни є Собор святого Петра (1500-1626) — найбільший християнський храм у світі. Численні музеї, галереї, бібліотеки з тисячами давніх рукописів, де зберігаються безцінні скарби мистецтва — живопису, скульптури всіх віків та народів, є визначними зібраннями пам'яток світової цивілізації.

Ватикан, як і кожна держава світу, має свої зовнішні атрибути: герб (перехрещені ключі

III. Джерелознавчі галузі знань

вушками донизу та папською тіарою над ними), прапор (біло-жовтих кольорів, поділ повздовжній, розмір — 1:1, з гербом на останньому), грошову систему (ватиканська ліра = 100 сентезімо), однострої для гвардійців, а також — нагороди.

Нагородна система Ватикану пройшла довгий шлях розвитку. Впродовж віків королі Європи під час хрестових походів створили чимало лицарських орденів (орден Віфлієма, орден Пресвятої Діви, орден Св. Духа Саксонії, орден Лілеї, орден Мавра тощо), вмістивши їх під захист Пресвятої Діви Марії. З часом ордени «відживали», зникали, їх місце заступали інші. Призначалися ці ордени, в одному випадку — для захисту королівств від вторгнення «невірних» і були релігійними воєнними об'єднаннями з власними атрибутами вирізнення; в іншому — їх замислювали як бажану і достойну нагороду конкретній особі за видатну службу на благо королю та вітчизні, тобто вони були справжніми орденами-знаками.

Час вніс свої корективи в нагородні системи Європи. Нічим не обмежене та безладне «посвячення в лицарі» тільки за бажанням «созерена — «їх величностей» — привело врешті-решт до втрати престижу відзначення, зменшило число бажаних ставати лицарями (маємо на увазі — видатних полководців, достойників, ревнителів віри, визначних людей).

Реформи орденської системи слідували одна за одною. Врешті римські понтифіки³, духовні та світські правителі держав, заснували, або затвердили і повернули минулу славу кільком орденам.

1905 р., після реорганізації папських лицарських орденів, яку провів папа Пій X, Святійший престол установив чіткий їх перелік та ієрархію. На сьогодні папа присвоює чи здійснює нагородження такими 5-а орденами: Вищий орден Христа; Орден Золотої шпори (Золотого Воїнства); Орден Пія; Орден св. Григорія Великого; Орден папи св. Сильвестра.

Крім знаків орденів, держава Ватикан надає та присвоює також почесні відзнаки: хрест «Pro Ecclesia et Pontifice» («За Церкву і Святійший Престол») і медаль «Benemerenti» («За заслуги»).

Під покровительством Святійшого престолу існує ще дві нагороди — лицарський Ієрусалимський орден Гроба Господнього та медаль Святої землі, які представляються згідно з апостольськими повноваженнями. Це означає, що права відзначати цими нагородами передані Ватиканом відповідним церковним інститутам.

За традицією папськими лицарськими орденами нагороджуються світські особи. Оскільки хрест «За Церкву та Святійший Престол» є почесним знаком, а не лицарським орденом, ним можуть бути нагороджені служители церкви. Крім того, 2 червня 1993 р. папа Іоанн Павло II звелів нагороджувати, щоправда вибірково й обмежено, орденами Пія, Григорія та Сильвестра ще й жінок.

Нагороди пап можуть бути пожалувані двома шляхами: за особистою спонукою папи (motu proprio, з подальшим проходженням документів через канцелярію, яке здійснює секретар держави) або за клопотанням ієрархів церкви. В «Католицькій енциклопедії» відзначено: «Найнадійнішим і швидким способом досягти бажаного знаку відзнаки є подання єпископа єпархії тої особи, якій повинна бути надана честь»⁴.

У поданні вказують особисті дані претендента (тобто його ім'я, вік, країну проживання тощо), додають коротку біографію з чітким визначенням видатних заслуг, визнання його праці в світовому масштабі в галузі науки, літератури, мистецтва на благо своєї держави й на ниві церкви, зокрема за видатні твори літератури, полемічні та наукові видання, або за щедрі пожертви на користь суспільства, церкви, тобто благодійні вчинки, миротворчі акції, варті папського визнання і відповідної нагороди.

Кардинал-канцлер орденів, отримавши та зареєструвавши подання, веде пошук додаткової інформації у даній справі з інших джерел, зокрема, звертає увагу на репутацію представленого до відзначення та його незаперечні заслуги. Переконлива рекомендація виступає гарантом для позитивного рішення.

Найпрестижніший серед папських лицарських орденів — Орден Христа (Militia Domini Nostri Jesu Christi або Ordene Supremo del Cristo). Виділяється серед інших відомих у світі нагород тим, що може бути присуджений і державою Ватикан, і республікою Португалія. Спочатку він був єдиним орденом, та на теперішній час фактично розділився на два самостійних. Орден Христа у Ватикані носить релігійний характер і є вищою нагородою держави. У Португалії орден із часом став світською нагородою і за статусом займає друге місце в системі відзнак держави.

Заснування ордену — то окрема історія, якій передувало чимало подій. Основна з них пов'язана із знищенням ордену тамплієрів⁵. На початку XIV ст. у цей орден, що володів незліченними скарбами, землями в Європі та

Палестині, входило 20 тис. рицарів. Але хрестоносці на ті часи зазнали тяжких втрат на Близькому Сході. Після падіння фортеці Аскохи 1291 р., їх оплоту, вони перебралися на Кіпр, потім до Європи, зокрема в Францію, де правив король Філіп IV Красивий. Король, що був боржником тамплієрів вирішив знищити орден та заволодіти його майном.

13 жовтня 1307 р. за сфальсифікованими звинуваченнями у відступі від віри, ворожбі, чаклунстві, моральній розпусті та інших тяжких гріхах, тамплієрів було ув'язнено. Інквізитори тортурами здобували «правдиві» докази вини членів ордену. З 138 заарештованих рицарів не визнали свою провину тільки чотири особи, серед них Великий магістр ордену Жак де Моле. Рицарів страчували на вогнищах, а їхнє майно конфіскували. Скориставшись з цього король ще не міг. Під його тиском папа Климент V 1311 р. скликав Вселенський Собор (м. В'єнн на Роні), головним питанням якого була справа тамплієрів. Король Франції, єдиний із монархів, присутній там, вимагав винести жорстокий вирок. Єпископи відмовилися чинити суд без одночасного слухання звинувачення та виправдань (згідно Римським правом «Вислухай іншу сторону»).

Тиск короля став *ultima ratio* (вирішальним аргументом) у справі, що затяглася. Папа Климент V буллою «Ad providam» (2 травня 1312 р.) ліквідував орден тамплієрів. Французький їх спадок отримав король, решту — папа віддав ордену госпітальєрів (без майна і земель у королівствах Арагон, Кастилія, Майорка, Португалія).

Король Португалії Даниш I зібрав королівський суд, який визнав права корони на майно тамплієрів. Монархи Кастилії та Арагона уклали з королем Португалії пакт, в якому однозначно висловили протест проти передачі майна тамплієрів будь-кому без згоди монархів, оскільки це могло заподіяти шкоди іберійським властителям.

1314 р. помер папа Климент V (через місяць після втрати великого магістра), у жовтні того ж року — Філіп IV. Церковники побачили в цьому покарання Господа за несправедне діло. Тільки за два роки по тому обрали нового папу Іоанна XXII — активного учасника процесу проти тамплієрів. Він наполягав на остаточній ліквідації будь-якого прояву діяльності ордену. Але Даниш I запропонував тамплієрам, що залишилися в Португалії, перейменувати орден і отримав згоду. Так утворився 14 серпня 1318 р. воєнний орден Господа Ісуса Христа. У серпні наступного року папа

змушений був затвердити порядок присвоєння ордену своєю буллою. Майно тамплієрів у згаданих королівствах перейшло у спадок ордену Христа.

За папою затверджено було право призначати гросмейстера ордену. Одночасно він висунув умову, що послуговувала в майбутньому основою для поділу ордену Христа на португальську і папську гілки. Суть полягала в тому, що папі та його правонаступникам надавалося право на часткове управління ордену та посвячення в рицарі. Але, при цьому, інтереси португальської корони було обумовлено і гарантовано.

Новий орден отримав цистерціанський статут (у його варіанті для ордену Калатрави)⁶. Відтоді рицарі мали давати обітницю з трьох постулатів: бідності, целебату й послуху. Офіційний однострій рицаря, який прийняв постриг був білого кольору. Своїми наступними діями орден Христа вписав до історії Іберійського півострова захоплюючи сторінки мужності, героїзму й слави під час звияжної та кривавої боротьби з маврами.

Управління ордену у Португалії після 1417 р. (замість виборної посади — «гросмейстер» з'явилося нове поняття «комендант», що проіснувало до 1551 р.) завжди залишалось у руках королівської родини. Тоді король запропонував папі зробити комендантом свого сина — інфанта Дома Енріке (Генрік Мореплавець, пішов з життя 1460 р.). Останній виявився талановитим керівником і орден за його часу здобув чимало успіхів, навіть зачував під своїм протекторатом автономні колонії у північній Африці. Повтифік Євген IV (1431–1455) дозволив рицарям Христа забрати «десятину» (десяту частину) з усіх прибутків завойованих у мусульман територій. Король Едуард (1438–1438) надав ордену «суверенного» статусу над «взятими на меч» територіями.

Надалі португальські королі, зокрема Альфонс V (1438–1481), Мануель I (1495–1521)⁷, розширили права ордену, поступившись йому королівською прерогативою на єпископське призначення у володіннях рицарів. Папа Каліст III (1455–1458) підтвердив це буллою, надавши ордену духовної судової влади в землях, підпорядкованих ордену, одночасно (наголосимо на цьому — Я.І.) з дозволом: «Нагороджувати відповідно принесеній користі».

Мануель I переконав Святийший престол передати у «вічне управління» (спадково) орден Христа королям Португалії й був сам визнаний гросмейстером ордену за буллою папи

Лева X 30 червня 1516 р. Та у подальшому папи не полишали надії, як то свідчать документи, зокрема ряд брєвіарієв, керувати орденем. Тільки 1551 р. папа Юліан III уступив навічно португальській короні грєсмейстерство всіма воєнними орденами.

Відтак, об'єднання корони з керівництвом ордену Христа надало йому нового статусу: магістерського він став коронним.

Фактично з цього часу відбувся санкціонований розподіл ордену Воїнства Господа нашого Ісуса Христа на дві гілки — римську та португальську. Відповідно до статуту вони різнилися можливостями й обов'язками, які покладалися на рицарів — кавалерів ордену.

Справами воєнних орденів у Португалії опікувалася спеціально створена інституція, що була одночасно і Вищим судом. До її компетенції входив комплекс дій щодо прийняття в орден, виставлення кандидатур на відповідні орденські посади, надання пільг (*dispensas*), рекомендація перевірених на «чистоту крові» осіб королю-грєсмейстеру для затвердження претендентів на нагороду. Рим скося поглядав на колишнього васала, адже впродовж віків папи вважали королів своїми підданими, а тут мій про могутність пап став поступово танути.

Коли ж 1581 р. Португалія (до 1640 р.) повністю втратила свій суверенітет, піддавши під владу Іспанії, Ватикан почав уважати, що орден належить виключно йому. Було проведено різні зміни в статуті ордену. В результаті папська гілка ордену Христа стала домінуючою, і він за папи Григорія XV (1621–1623) набув особливого престижу.

Документи з середини XVI ст. зберегли свідчення про присудження папами «*Croce di Cristo*» — «Хреста Христа». Він відрізнявся від хреста, який вручали за папським брєвіарієм як нагороду за службу Святійшому престолу. Звідси бере початок плутанина в документах, які стосувалися орденів «Хрест Христа» й «Орден Христа». Зафіксовано чимало фактів, коли з кінця XVII — XIX ст. португальська корона протестувала з приводу нагородження орденем Христа, і це протистояння носило жорсткий характер.

У часи правління папи Лева XIII (1878–1903) папський орден зазнав чергового реформування. Справу завершив його наступник — Пій X і 7 лютого 1905 р. орден отримав назву «Вищий орден Господа нашого Ісуса Христа», ставши найпрестижнішим з орденів папського престолу⁸. Йому залишили один клас, а в пам'ять про старовинний ланцюг, який носили в середні віки рицарі — почергові зобра-

ження мечів та тіар, — знов ввели ланцюг, але нового графічного малюнка.

У квітні 1966 р. папа Павло VI видав буллу «*Equestres ordinis*», яка обмежувала нагородження орденем. Відтепер його призначення — стати нагородою для глав католицьких держав, яким він може бути пожалований тільки у зв'язку зі значними подіями, на яких папа присутній особисто.

Рицарі ордену Христа носять знак ордену на шийному ланцюзі, а зірку ордену — на грудях. Під час церемонії одягають спеціальний однострій, затверджений у травні 1905 р.

Знак ордену виготовляють із золота і покривають червоною емаллю. Він являє собою за формою латинський хрест, рамена якого — перекладина і стовп — мають трапецевидну форму. По центру, поверх хреста, накладено простий латинський хрест, укритий білою емаллю. Як зазначено в «Католицькій енциклопедії» стосовно символічного значення поєднаних кольорів, біле на червоному означає триумф «чистого Агніца Божого, Його крові, над грішним світом». Зверху до хреста за допомогою вушка прикріплена королівська корона. Ланцюг ордену, виготовлений із золота, складається з емалєвих медальйонів, символікою яких є папський герб та повторення зображення хреста знака ордену, оточеного лавровим вінком. Гармонійна й вишукана кольорова гама, яку створюють золото, біла, червона та синя емалі — підкреслюють надзвичайно чітку композицію, роблячи її привабливою для зору. Між собою медальйони з'єднані орнаментальним плетевом.

Однією з ланок ланцюга є трофей⁹, складові якого вписано до овалу. Рицарський обладунок із шоломом, праворуч (геральдичний бік) якого — прапори з наверхам, ліворуч — списи, нижче — меч та щит із повторно зображеною основною фігурою ордену — червонобілим хрестом — представляють собою справжній зразок ювелірного мистецтва. Необхідно вказати, що до 1905 р. знак ордену носили на червоній нашийній стрічці.

Зірка ордену в основі має восьмикінцеву грановану срібну зірку (раніше промені зірки були ще прикрашені дорогоцінним коштовностями). У центрі зірки — коло, яке утворене вінком із золотого лаврового листя (попередній варіант вінка був з дубового листя). Вінок обвиває зелена стрічка. Зірку носять на лівому боці грудей.

Уніформа — кавалерський рицарський однострій — в остаточному варіанті складається з фракa з довгими фалдами (яскраве червоне

сукно), з коміром та манжетами білого кольору. На комірі, манжетах та передній поверхні одягу — розкішне золоте шитво. Короткі панталони з білого атласу та золотими лампасами чудово пасують до фракту. Взуття — туфлі з білого шовку із золотими застібками (пряжками).

Головний убір виконано з чорного оксамиту та прикрашено білим плюмажем із крученого золотого шнура. Його закінчує наверх — золота китиця.

Офіційне вбрання довершується мечем з перламутровим ефесом, прикрашеним золотом і підвисними китицями із крученого золотого шнура, золоті погони та інші аксесуари.

Серед кавалерів ордена Христа були німецький федеральний канцлер Конрад Аденауер, король Бельгії Бодуен. Канцлер німецького рейху граф Отто фон Бісмарк, нагороджений орденом 1885 р., єдиний протестант, що отримав його. Фра Анджело де Майона, 77 князь і гротмейстер Суверенного воєнного Мальтійського ордена, з нагоди 25-ї річниці його обрання гротмейстером був останнім, хто удостоївся честі отримати орден (1987). Тепер тільки король Бодуен залишається єдиним рицарем ордена серед живих.

Орден Золотої Шпори або Золотого Воїнства (Ordo Militia Aurata або Ordine dello Speron I, Ordo o Milizia Aurata).

Час створення ордена точно не встановлено. За переказами, папа св. Сильвестр I і був засновником ордена, яким він першим нагородив імператора Костянтина після того, як охрестив його¹⁰.

Один із найстаріших рицарських орденів, що зберігся донині, покликаний був слугувати винятково цілям папського двору. Вчені схильні вважати, що перший статут ордена Золотої Шпори створено в першій половині XIV ст. Але ті, що отримали нагороду, ставали скоріше кавалерами, ніж рицарями ордена. Нагородження проводили понтифіки та імператори Священної Римської імперії. Представленому до відзначення висувалась умова: послужити певний час пажем або пройти воїнську службу. Церемонія передбачала під час святкового дійства вручати кавалеру ордена зброю, воїнську перев'язь і золоті шпори. Кавалер мав за обов'язок у часи війни виступати на боці папи та імператора. Девіз ордена: «Vene meranti».

Традиційно нагородженому присвоювали особисте, а то й родове дворянство, закріплюючи його за спадкоємцями. З XVI ст. почесним кавалерам надавали титул графа св. Латеранського Палацу, або пфальцграфа¹¹.

Починаючи з середини XIV ст. престиж ордена значно втрачено. Після ліквідації Священної Римської імперії Золоте Воїнство, створене імператором, припинило існування.

Саме в цей період відбуваються перетворення в інституті рицарства, що означилося введенням нового орденського статуту та запровадженням 16 лютого 1803 р. уніформи. Великий понтифік Григорій XVI у бревіарії «Cum Nominum Mentis» від 31 жовтня 1841 р. визначив основні риси в структурі ордена, вмістивши його під патронат св. Сильвестра I. Цей рік в енциклопедичних виданнях вважається часом заснування ордена.

Орден отримав назву «Золотий орден св. Сильвестра» або «Золотої Шпори». В результаті реформи нагородної системи Ватикана за понтифіка Пія X (як вже згадувалось — 7 лютого 1905 р.) ордену поверталася його минула слава. Враховуючи, що орден, задовго до того, як його «поглинув» григоріанський орден св. Сильвестра, нараховував кількості історію, а також на честь Золотого ювілею догматичного визнання Невинного (цнотливого) зачаття Пресвятої Діви Марії, ордену повернуто окреме існування. Отримавши покровительство Невинного зачаття, він став бажаним і значимим.

Орден за значенням зайняв і тепер займає друге місце серед нагород Ватикана — після Вищого ордена Христа перед орденем Пія.

В орден приймали виключно тих, хто відзначився доблестю зброї, або своїми творами, чи видатною діяльністю, спрямованою на поширення католицької віри, хто захищав або своїм знанням прославив храм Божий. Орден вручали навіть тим, хто вже був посвячений у рицарі, кавалерам ордена Христа, і тим, хто жодної нагороди не мав.

Державна Рада Ватикану проводила всі документи на представлення без затримки і звільняла від всіх канцелярських витрат.

Відповідно до булли папи Павла VI «Equestres Ordinis» від 15 квітня 1966 р. орден присвоюють виключно главам некатоліцьких держав та урядів. Він надається не тільки християнам не римо-католицького віросповідання, а й представникам інших релігій, які сприяли свободі дій католицьких місій або церквам.

Орден має один клас рицарів, число яких обмежено однією сотнею осіб. Орден складають 2 атрибути — знак ордена і зірка. Носять знак ордена Золотої Шпори на шийному ланцюгу. Зірку ордена — на лівому боці грудей. Під час офіційних зустрічей, зібрань одягають

III. Джерелознавчі галузі знань

відповідного крою уніформу. Вперше знак ордену було описано у папському листі: восьмикінцевий хрест із підвішаною шпорою на нижніх променях (рамені).

За формою — це золотий Мальтійський хрест, покритий жовтою емаллю, із золотою шпорою — символ рицарів церкви, підвішений до боків нижнього роздвоєного кінця хреста. По центру — медальйони білого кольору з золотою оправою і монограмою покровительки ордену — Діви Марії — «М» та золотою короною над нею. У першому варіанті (1905) замість цих атрибутів стояло слово — «*María*». На звороті медальйона дата — MDCCCV (1905) і напис на полі «*Pius x Restituli*» («Пій Х Відродив»). До хреста зверху прикріплено золотий трофей, що є частиною (ланкою) ланцюга. До 1929 р. використовувалась для носіння червона стрічка зі сріблясто-білими бічними полосами.

Зірка виконана в формі восьмикінцевої гранованої срібної зірки з накладеним посередині знаком ордену. Ланцюг складають по чергово з'єднані восьмикінцеві зірки та монограма Христа «ХР» (грецькими літерами). З'єднувальною ланкою між знаком ордену та ланцюгом слугував трофей.

Офіційний одяг складається з довгого червоного кітеля з двома рядами визолочених гудзиків, коміром і манжетами із чорного оксамиту з золотим гаптуванням; еполет із золотою бахромою та емблемами ордену. Штани виготовляють із чорної тканини із золотими лампасами. Головний убір — із чорного оксамиту з золотою окрайкою та папською кокардою. Меч — з ордену у вигляді визолоченого хреста, з чорними піхвами.

Уніформу доповнюють золоті шпори, визолочений, із червоною облямівкою пояс (до нього кріпиться меч) та інші аксесуари.

Серед кавалерів ордену Золотої Шпори були Казанова (1759), Вольфганг Амадей Моцарт (нагороджений у 13-й річній віці за свій видатний талант композитора) Климент XIV. Ним відзначили короля Данії Фредеріка IX та короля Йорданії — Хусейна (1964).

Орден Пія (*Ordo Pianus* або *Ordini Piano*) засновано волею папи Пія IX 17 червня 1847 р. Однак існує версія, що він бере витоки з Колегії рицарів Пія, створеної папою Пієм VI у березні 1559 р., про що записано в буллі «*Pii patris amplissimi*».

Рицарі цього ордену складали світський двір римського папи і були папською дворянською охороною. Вони мали тільки особисте дворянство і титул пфальцграфа. З часом даний ін-

ститут втратив частину привілеїв, а кавалерам надавався титул офіцера Апостольської палати.

Для відзначення першої річнини свого перебування на престолі св. Петра папа Пій IX булою заснував орден із назвою «Орден Пія» — «на згадку прадавньої Колегії рицарів Пія, що канув в Лету». Спочатку орден мав 2 класи, але вже 17 червня 1849 р. у брєвіарії папа підтвердив дворянські привілеї, закріплені за цим орденем, зробивши його єдиним дворянським орденем св. Апостольського престолу. З 11 листопада 1856 р. орден розділено на 3 класи: рицарів Великого хреста, командорів та рицарів. Спадкове дворянство отримували кавалери 1-го класу, а особисте — 2-го.

Під час реформи 7 лютого 1905 р., що рєтаврувала папські рицарські ордени, для ордену введено клас командорів із зіркою, що відповідав за стандартом рицарських орденів класу старших офіцерів. 11 листопада 1939 р. Пій XII своєю булою відмінив дворянство для членів вищезгаданого інституту. Пізніше, 25 грудня 1957 р., він реформує орден. Створення цілого класу рицарів Ланцюга можна вважати сигналом до розширення можливостей відзначення орденем Пія.

Врешті, папа Павло VI 15 квітня 1966 р. встановив тоту рєгрію нагородження орденем монархів і голів урядів під час їх офіційного візиту до нього.

Серед папських нагород орден Пія виділяється тим, що він єдиний поміж інших, який несе в значенні головного знака-символу не хрест, а зірку. Його жалують особам некаатолицького віросповідання та надають (різні класи) представникам дипломатичного корпусу, акредитованого при Ватикані.

Після реформи Іоанна Павла II 1993 р. орден підрозділяється на класи: 1. Рицарі Ланцюга, які носять ланцюг із знаком ордену та зірку ордену; 2. Рицарі Великого хреста, які носять знак ордену на нашійній стрічці і зірку ордену; 3. а. Командори із зіркою, які носять знак ордену на нашійній стрічці і зірку ордену; б. Командори, які носять знак ордену на нашійній стрічці; 4. Рицарі, які носять знак ордену на стрічці, прикріпивши до грудей.

Кавалер — Дами допущені в такі класи: 1. Дама — Кавалер Великого хреста; 2. а. Кавалер — Дама — Командор із зіркою; б. Кавалер — Дама — Командор; 3. Кавалер — Дама.

Оснєву дизайну ордену складає восьмипроменева зірка з гострими променями, вкритими синьою емаллю. Простір між променями заповнюють хвилеподібні золоті язички полум'я. У центрі — круглий медальйон, де на білому

тлі позолоченими літерами написано в два рядки: «Pius IX». Медальйон окантовано золотим пояском з девізом, слова якого виконані літерами синього кольору: «VIRTUTI ET MERITO» («За Відмінність і Заслуги»).

На звороті медальйона дата затвердження ордена «ANNO MDCCCXLVII» («Рік 1847»). Знак ордена лицарів Ланцюга на лицьовому боці, на золотому паску, який оточує медальйон, має напис «ORDO PIA NUS» («Орден Пія». На самому медальйоні — «APIO XII AVSTVS» — «Розширений Пієм XII»; на звороті дата — «ANNO MCMLVII» — «Рік 1957».

Знак ордена представляє собою срібну медаль, схожу на зірку, яку носять на лівому боці грудей. Зірка ордена подібна до описаного знаку, але вона має грановані срібні промені між кінцями зірки.

Медальйон, розміщений посередині ланцюга, на зірці ордена лицарів Ланцюга має той самий напис, що й медальйон лицьового боку відповідного знака ордена. Існує ще різновид зірки, прикрашеної діамантами.

Виготовляється ланцюг із золота, складається з медальйонів у вигляді офіційних папських гербів і родинних гербів папи Пія XII, що чергуються. Зображення папської тиари, розміщеної між двома голубами, — становить центральну ланку ланцюга, до якої кріпиться знак ордена.

Стрічка ордена шовкова, темно-синього кольору, з двома вузькими червоними смугами з кожного боку.

На церемоніальних зібраннях всі кавалери одягають уніформу: фрак темно-синього кольору з довгими фалдами, золотими еполетами і одним рядком золотих гудзиків. На комірі, манжетах і над кишеньками — золота вишивка на червоному тлі. В залежності від класу вона має більш або менш вишуканий характер. Штани — темно-синього кольору з золотими лампасами. Завершує уніформу двокантова шляпа з білим плюмажем, мечем, іншими аксесуарами.

Відповідно до бревіарія «Quod Summis Quibusus» папи Григорія XVI 1 вересня 1831 р. засновано орден — Ordo Sacatus Gregorius Magnus або Ordine di San Gregorio Magno («Орден Святого Григорія I Великого»). Його введено в пам'ять папи св. Григорія I Великого (590–604), засновника світської влади Святого престолу. Спочатку він був нагородою вірнопідданним громадянам Папських держав і австрійським військам за їх захист світської влади Святого престолу в політичній боротьбі, коли до Папської області докотилася революція, що прагнула зруйнувати «старий лад».

Тепер орден слугує для відзначення видатних католицьких мирян як висока нагорода за беззаперечну відданість, вірність та служіння Папському престолу. Він має 4 класи: лицарі Великого хреста 1-го класу; лицарі Великого хреста 2-го класу; командори і лицарі. В статуті докладно вписано правила, що стосуються ступенів та уніформи. До речі, 2-й клас попереднього поділу ордена ліквідували. У Папській державі встановлено стале число його лицарів: 30 — Великого хреста; 70 — командорів і 300 — лицарів. Не встановлено обмежень, які б стосувалися громадян інших країн.

Реформований, як й інші, 1905 р., орден розділено на 2 відділи — військовий та цивільний. Ступені ордена були змінені додаванням вищого для командорів класу — командорів із зіркою; за аналогією ступенів ордена Пія.

Одночасно папа встановив і відвів лицарям особливе місце в папських урочистостях та обрядах церкви.

2 липня 1993 р., за новою реформою, орденом нагороджують жінок, хоча в обмеженій кількості.

На сьогодні кожен із відділів — військовий та цивільний — має по 3 класи, 2-й підрозділяється на 2-а ступені: 1. Лицарі Великого хреста, які носять знак ордена — Великий хрест — на широкій стрічці з лівого стегна і зірку ордена на лівому боці грудей; 2. а. Командори із зіркою, що носять знак ордена — командорський хрест — на орденській стрічці на шиї та зірку ордена, але меншого розміру, на лівому боці грудей; б. Командори, які носять такий самий знак ордена, як для 1 ступеня, на нашій стрічці; 3. Лицарі, які носять знак ордена на стрічці з лівого боку грудей.

Такі само класи мають Кавалер-Дами: 1. Кавалер-Дама Великого хреста; 2. а. Кавалер-Дама — командор із зіркою; б. Кавалер-Дама — командор; 3. Кавалер-Дама.

Орденом рекомендують, зазвичай, нагороджувати єпархіальних єпископів або папських нунційів за особливі заслуги. Нагороджені, на відміну від кавалерів воєнних орденів, не мають спеціальних обов'язків. Тобто, знаки даної нагороди свідчать про особливі заслуги приватних осіб перед церквою.

Знак ордена св. Григорія I Великого становить собою золотий Мальтійський хрест, укріплений червоною емаллю, в центрі якого — круглий медальйон, де на синьому полі тиснення позолотою образ св. Григорія з голубом, що знаходиться біля його правого вуха. На-

вколо медальйона виступають позолочені літери «S. CRECORIUS MAGNUS» («Св. Григорій Великий»). У центрі зворотного боку медальйона стоїть напис: «PRO DEO ET PRINCIPE» («За Бога і Государя»), а навколо нього — «CRECORIUS XVI. P.M. ANNO. 1.» («Григорій XVI. Великий Понтифік. Рік перший»). Кінці хреста закінчуються золотою кулькою.

Розмір восьмикінцевої срібної зірки залежить від класу ордену. На вигляд вона являє собою лицьовий бік хреста ордену. Стрічка ордену — червона з жовтими краями.

Рицарі воєнного відділу носять хрест, підвішений до воєнного трофея із золота, а цивільного — до вінка із золотого дубового листа.

Під час церемоній всі кавалери ордену обов'язково одягають уніформу. До її складу входить темно-зелений фрак із довгими фалдами й срібною вишивкою на комірі, манжетах та кишенях у вигляді дубового листа.

Штани того ж кольору, із срібними лампасами з вишивкою. Головний убір, виготовлений із оксамиту чорного кольору із чорним плюмажем. Уніформу довершує меч з іншими аксесуарами.

У рицарів Великого хреста форма вишуканіша: широкі срібні галуни, шляпа з білим плюмажем, звичним для нижчих рангів.

Всі Кавалер — Дами, як і меча, уніформи не носять. Стрічка їх Великого хреста вужча за чоловічу, командорський знак кріплять на банті з лівого боку грудей.

Ордену св. Григорія I Великого часто відзначають громадян США. З 1974 р. всього нагороджено високим званням командора із зіркою 22 їх громадянина і 8 отримали звання рицаря Великого хреста.

Орден папи святого Сильвестра I — Ordo Sanctus Silvestri Papae або Ordine di San Silvestro Papa — затверджено 31 жовтня 1841 р. згідно булли папи Григорія XVI — «Quod hominum mentes». До того часу орден носив назву «Золотого Воїнства» (або «Воїнство Золотої шпори»). Певний час його визнавали одним із найбажаніших папських орденів. Оскільки права, даровані папою Павлом III 14 квітня 1539 р. родині Сфорца¹² та єпископам, що служили при троні (встановив це папа Юлій III булою від 6 квітня 1557 р.), — зводили у звання рицаря Золотого Воїнства, — призвели зрештою до щедрі їх роздачі, то значною мірою престиж ордену був дискредитований.

Папа Григорій XVI перейменував орден Золотої Шпори в орден св. Сильвестра, назвавши його на честь засновника (хоча це — гіпотетично), та вмістив його під патронат святого.

Однак, в пам'ять про минулу славу, до його назви додано «Militia Aurata» — «Золоте Воїнство». Повна назва ордену — «Орден папи св. Сильвестра I, або Золоте Воїнство».

Відтоді, титули і права, надані як прерогатива рицарям у минулому, скасовано. Надання звань і посвячення відбувалося виключно згідно папського брєвіарія. Число командорів обмежувалося 150-а особами, рицарів — до 300-т (тільки для папської держави). Канцлером ордену визначався кардинал Апостольських брєвіарій, обов'язком якого було дбати про збереження в документах давніх про рицарів: їх імена, ступені нагород, дати вступу до ордену.

До реформи орден поділявся на 2 класи — командорський та рицарський. Перші носили знак більшого розміру на шії, другі — знак меншого розміру на лівому боці грудей.

Знак виготовляється у вигляді восьмикінцевого золотого хреста, в центрі якого на білій емалі зображений образ св. Сильвестра з тіарою на голові. Він навколо оточений колом із синьої емалі з написом золотими літерами: «SANS. SYLVESTER P.M.» — «Св. Сильвестр Великий Понтифік». На звороті, також золотом, відтиснуто «MDCCLXI CRECORIUS XVI RESTITUIT» («1841 Григорій XVI. Відродив»).

До сторін роздвоєного нижнього кінця хреста ордену була підвішена золота шпора — символ спорідненості попереднього ордену з його наступником.

Стрічка виготовлялася з шовку і мала 5 смуг: 3 червоні і 2 чорні. У командорів вона була ширшою, ніж у рицарів. Хрест у перших був вишуканішим. Зазначимо, що спочатку стрічку зробили червоного кольору, а пізніше, щоб не плутали орден з французькою державною відзнакою — ордену Почесного Легіона, на неї вмістили 2 чорні смуги. З 1841 по 1905 рр., а, можливо, і до 1929 р., у ордену був ланцюг, який використовується тепер для ордену Золотої шпори.

До 1905 р. уніформу складав вечірній фрак чорного кольору з зеленою обробкою, зеленим коміром із двома рядами золотих гудзиків. Золота вишивка на фраках командорів багатша за ту, що була на одязі у рицарів. Білі брюки з лампасами, шляпа з білим плюмажем, меч з срібним ефесом і золоті шпори складали костюм, який використовувався не так вже і часто.

Рицарі обох класів носили на шії золотий ланцюг, до якого підвішувалася маленька золота шпора. Вона свідчила про пам'ять, залишену від перейменованого ордену.

Будлюю папи Пія X 1905 р. орден, так би мовити, «роздвоїли», залишивши одному ім'я св. Сильвестра, іншому — повернули давнє ім'я — Золотої Воїнства або Золотої Шпори. Після цього орден св. Сильвестра став орденем заслуг і більше не мав поділу на чернецький та воєнний. Єдиним привілеєм його членів є право носити знак ордена. Нагороджують орденем осіб цивільних і воєнних, за заслуги, що не передбачають нагородження орденем св. Григорія Великого.

Після реформи понтифіка Іоанна Павла II (2 червня 1993 р.) орден отримав 3-й класи лицарів, 2-й клас розділено на 2-а ступені: 1. Лицарі Великого хреста; 2. а. Командори із зіркою; б. Командори; 3. Лицарі. У всі класи допущено жінок: 1. Кавалер — Дама Великого хреста; 2. а. Кавалер — Дама — командор із зіркою; б. Кавалер — Дама — командор; 3. Кавалер — Дама.

Лицарі носять хрест на грудях ліворуч, командори — на стрічці при шиї, лицарі Великого хреста — на стрічці через праве плече біля стегна, а зірку, що додається, — на лівому боці грудей.

Основою конфігурації знаку ордена є золотий Мальтійський хрест із білої емалі, з невеликими пучками золотих променів у кутах між раменами хреста. У центрі хреста, на круглому медальйоні темно-синьої емалі зображено образ св. Сильвестра з написом по колу позолоченими літерами «SANC. CYLVESTER. P.M.» — «Св. Сильвестр Великий Понтифік». У центрі зворотного боку зображено офіційний папський герб з датами відновлення ордена — «MCCCXLI» (1841) та оновлення його Пієм X «MDCCLCV» (1905) (тисненням позолоченими літерами по колу).

Зірка становить собою хрест ордена, накладений на 8-й променевої грановану посріблену зірку. Стрічку до нього виготовляють із чорного шовку, оздобивши її по центру і боках смугами червоного кольору.

Предбачено для відзначених і новий костюм, який складають чорний піджак із довгими фалдами, з одним рядком золотих гудзиків, манжетами та коміром із чорного шовку з золотою вишивкою; чорні брюки з золотими лампасами, головний убір із чорного оксамиту прикрашено кокардою з папськими кольорами. У командора він із чорним, а у лицарів Великого хреста — з білим плюмажем. Доповнює уніформу підвішений до визолоченого паска меч із перламутровим ефесом, прикрашений золотом, та інші аксесуари.

На закінчення слід відзначити, що система папських нагород добре продумана, струнка й

гнучка, охоплює значні сфери можливих відзначень не тільки церковних ієрархів, а торкається також суспільних стосунків вищої духовної інституції католицизму з цивільним світом. За цим чітко простежується дипломатична концепція Ватикану. Демократизмом відзначається й останнє реформування нагородної системи, коли Іоанн Павло II повелів відзначати заслуги жінок, що правда обмежились лицарськими орденами Пія, Григорія та Сильвестра.

Основним символом всіх нагород є хрест, який складає основну фігуру всіх орденів. Вишуканий смак ювелірів, що зуміли в межах дозволеного створити надзвичайної краси ордені, захоплює. Дякуючи замовнику, а ним були римські понтифіки, які чатували над збереженням історичної спадщини, ордені принесли нам у фалеристичній формі чудові зразки високого мистецтва, смаку і, водночас, реґігнації, тобто всекорі перед Господом, Його волею. Красні ордені, жоден із яких не сплутаєш із нагородами інших християнських держав, немовби несуть тихе благословення Боже, бо патронують їм Великі Заступники. Продумана, віками вивірена гама кольорів поряд із тихим блиском золотих окравок неначе мудрим світлом осяває все довкола. Нагороди Ватикану не сплутаєш з світськими прикрасами, бо «на сторожі» у витончених ланцюгах «стоять» трофеї, папські монограми і тіари, святі покровителі, їх образи, що шлють благословення.

Зірки орденів, як того вимагають приписи фалеристики, різняться від подібних їм світових зразків притемненим скромним світлом срібла, символами орденів, не мають зайвого навантаження для зору, прекрасно читаються через зрозумілу всім і кожному символіку і знаки.

Ланцюги як мистецько-ювелірні оздоби не перевершено витончені, ненав'язливо різноманітні. В них продумана кожна деталь, яка доповнює знак нагороди, рефреном звучить у загальній мелодії композиції, що становлять складові кожного з орденів: знаки та зірки.

ЦІТРАФАЧ ДОНЦІАВОІА

¹ Папа Римський (лат. papa; від грецк.— батько) — глава католицької церкви. Пожиттєво обирається зібраним кардиналів більшістю (2/3 голосів, плюс 1 голос). Має практично необмежену, геократичну владу. Інститут папства сформований остаточно у IV–V ст. За ним офіційно визнано право вищої апеляційної юрисдикції над усіма церковними общинами.

III. Джерелознавчі галузі знань

- 2 Муссоліні Беніто (1883–1945) — італійський диктатор, голова фашистського уряду Італії 1922–1944 рр.
- 3 Спочатку понтифіки — жрецька колегія в Стародавньому Римі, запроваджена легендарним царем Нумою Помпілієм, складалася з 4-х пожиттєвих членів — патриційів, із 300 р. до Р.Х. до неї введено ще 4-и члена — плебей. На чолі стояв Великий Понтифік (лат.— pontifex maximus). Крім жрецьких обов'язків, у їх компетенції перебувало складання календарів, консульських списків, списків декретів, ведення літописів тощо. Титул у середні віки перейшов до римського папи // БСЄ.— М.: Сов. енциклопед., 1940.— Т. 46.— С. 413.
- 4 The Catholic Encyclopedia. Volume IV // Vatican: Robert Appleton Company, 1908.— С. 116.
- 5 Тамплієри, лицарський орден (франц.— templiers, від лат. «templum» — храм) — часто вживається паралельна назва — «храмовики». Члени середньовічного католицького духовно-лицарського ордену, організованого в Ієрусалімі після І хрестового походу (біля 1118–1119) французькими лицарями для захисту паломників і зміцнення позицій христославців у Палестині та Сирії. Названі так через те, що резиденція засновника знаходилась біля церкви, на місці храму Соломона. Носили червоний плащ (накидку) із білим хрестом. Отримали великі привілеї від пап. З часом орден став найорганізованішою воєнно-політичною силою в Ієрусалимському королівстві. Дякуючи завоюванням і жертвам, перетворився в найкрупнішого феодального власника на Близькому Сході та в Європі. Лицарі ордену брали участь у багатьох битвах «за віру», підтримували папську курію. Володіли незліченими багатствами. Звинувачення ордену в ересі Філіпом IV Красивим мало єдину мету — заволодіти їх майном, землями, скарбами. Після втрати великого магістра, інквізиційного суду та численних смертних вироків його членам — вже не відродився. Офіційно скасований папою Климентом V 1312 р. // СИФ.— М.: Сов. енциклопед., 1973.— Т. 14.— С. 100–101.
- 6 Калатрави орден — Калатрава (Calatrava la Vieja) — середньовічна фортеця, недалеко від Гвадіани; 1147 р. Альфонс VII відбив у маврів і вручив її тамплієрам. Пізніше Санчо III Кастильський обіцяв Калатраву тому, хто буде здатний її захищати. Два монахи — дон Раймон і Дієго Веласкес, взяли

- на себе це завдання. З цією метою заснували орден лицарів Калатрави // Енциклопед. словарь [Брокгауз, Ефрон].— СПб., 1895.— Т. 27.— С. 6.
- 7 Дом Мануель де Браганса, герцог Бежі — 11-й комендант ордена. Після смерті свого кузена і зведеного брата Жуана II (1481–1495) став королем Португалії під іменем Мануеля I (1495–1521).
- 8 У статті використано загальнодоступну інформацію з мережі Internet та матеріали й зображення з сайтів: The Vatican Web Site; City Stair Samty. The Papal Orders and Vatican Court. Orders Awarded by The Holy See or Forinded by Papal Bull; Gli Ordini Cavallereschi di Giorgio Aldrighetti; а також стаття: «Ордена. Папський престол» // Енциклопед. словарь.— 7-е изд.— М.: Русск. библиограф. об-во и н-та Гранат, б/г.— С. 643.
- 9 Трофей (грецьк.— втеча) — у греків — пам'ятник переможцям на місці битви. Звідси: всі здобуті в бою зброя, прапори, військові атрибути — фанфари, барабани, бунчуки тощо отримали назву — «Трофеї». У геральдиці — назва прикрас, вживаних навколо герба: частини лат, шлеми, забрало, мечі, саблі, знамена, списи тощо.
- 10 Окремі дослідники вважають, що орден засновано 1841 р.
- 11 Пфальцграф — (pfalzgraf або palatinus) — найбільший радник франкського короля в судових справах. Характер посади з часом змінився: особи з таким званням — представники короля, неначе протилежність герцогу. Використовувалось у Баварії, Саксонії та Лотарингії.
- 12 Сфорца (Sforza) — династія міланського герцога у XV–XVI ст. Родоначальник Муціо Аттендола Сфорца (1369–1424) — селянин, названий так через свою виняткову силу (італ. sforzare — подужати силою). Його син Франческо (1401–1466) — кодотьер на службі у Мілані, Флоренції, Венеції, зять наслідного міланського герцога з родини Вісконті. 1450 — заволодів Міланом, став герцогом. Приєднав до своїх володінь більшу частину Ломбардії, Барі, Геную. Родина знана тим, що оточувала свій двір вченими, поетами, художниками (Леонардо да Вінчі). За них Мілан — значний культурний центр. Залишили свої володіння під час повстання, часто самі розпочинали війни. Зі смертю герцога Франческо II династія згасла // БСЄ.— М.: Сов. енциклопед., 1976.— Т. 25.— С. 120.

Олександр Луговський

БІОБІБЛІОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА НБУВ ЯК ВИД НАУКОВО-ІНФОРМАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ

Система біобібліографічних ресурсів Національної бібліотеки ім. В. І. Вернадського — це сукупність різних каналів, видів, форм і методів інформації. В її створенні активну участь беруть бібліотеки, музеї, архіви, видавництва, засоби масової інформації тощо.

До найважливіших інформаційних джерел належать документи первинної інформації — науково-технічна література (книги, журнали, праці наукових конференцій, науково-технічні звіти, описи винаходів та ін), художня, краєзнавча, українознавча, музична, карто-